

ХАРАКТЕРИСТИКА ПАТРІОТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПОКАЗНИКА САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Головним новоутворенням, яке відіграє ключову роль у патріотичному розвитку молодшого школяра, є рефлексія та її різновид - патріотична рефлексія.

Психолого-педагогічна робота з виховання молодшого школяра як суб'єкта життєдіяльності, здатного шанобливо, гідно, ціннісно, ставитися до себе та довколишніх, здебільшого підміняється надмірно інтелектуалізацією дитини, орієнтацією на формальні результати, спостерігається зниження інтересу педагогів до копії роботи по вихованню свідомого ставлення зростаючої особистості до природи, людей, Батьківщини, власного Я. Однією з визначальних рис кожного справжнього громадянина є любов, повага до Батьківщини.

Патріотична рефлексія - це самоусвідомлення (самооцінка, самопізнання, саморозуміння, самовідчуття) людиною душевного стану, своїх учинків, самоаналіз та сприйняття спільних психологічних особливостей менталітету, осмислення свого минулого, нинішнього й майбутнього та належності до своєї нації, до свого народу [6, с. 82].

Історична пам'ять, національна свідомість свято зберігають ідеї творчої праці, високої моралі, верховенства турбот про дітей, вшанування пращурів, захисту національної культури, побудови власної держави.

Велику роль у формуванні патріотичної рефлексії відіграють духовні виховні ідеали українського народу. Системне осмислення народних ідей впливає на розвиток патріотичної рефлексії в молодшому шкільному віці, дає змогу зробити цікаві висновки, обґрунтувати певні положення та сформувати пріоритетні якості особистості, які сприяли б патріотичному відродженню української нації.

Входження людини в соціум передбачає усвідомлення себе в ньому, засвоєння, розвиток відносин, породжених навколишнім середовищем. Пізнання соціального життя відбувається в певній групі. Саме в ній індивід прилучається до цінностей і норм суспільства, опановує форми взаємодії і співпраці, засвоює соціальний досвід, формується як особистість.

Розуміння людиною не об'єктів, а їх властивостей і зв'язків, значущості для себе та суспільства створює умови для актуалізації соціально-психологічних механізмів розгортання цілеспрямованої взаємодії. Самосвідомість - це здатність людини безпосередньо відтворювати себе, сприймати себе збоку, рефлексувати з приводу своїх можливостей [7, - с.137]. Об'єктом самосвідомості є особистість, яка одночасно пізнає і пізнається, оцінює та оцінюється. До структури самосвідомості належать самопізнання, самооцінка, самоконтроль.

Самопізнання завжди опосередковане відображенням зовнішнього світу, представленого у спільній діяльності та спілкуванні з іншими людьми. За визначенням Л.Е.Орбан-Лембрик, самопізнання - це процес пізнання суб'єктом себе, своєї діяльності, внутрішнього психічного змісту [7].

Багатство самопізнання залежить від умов і можливостей об'єктивної дійсності. Обмеженість соціальних контактів та відносин, відсутність змоги отримати зворотній зв'язок, а отже і зворотну інформацію, гальмує самопізнання. Будучи результатом і передумовою самосвідомості, самопізнання до неї не зводиться: особистість може усвідомлювати себе, свої дії і не знати сутності свого Я. Важливим у структурі самосвідомості є самооцінка. За визначенням Л.Е.Орбан-Лембрик, самооцінка - це оцінка особистості самої себе, своїх якостей, життєвих можливостей, ставлення інших до себе і свого місця серед них [7]. Вона є важливим регулятором поведінки особистості, її взаємін із соціальним середовищем, вимогливості до себе та інших.

Адекватна рівню домагань і реальним можливостям людини самооцінка сприяє правильному вибору тактик і форм поведінки в групі. За розбіжності рівня домагань і реальних можливостей (неадекватна самооцінка) індивід починає неправильно себе оцінювати, що зумовлює його неадекватну поведінку в групі. Наслідком цього є емоційні зриви, надмірна тривожність, які негативно позначаються на групових взаєминах.

Одним із рівнів розвитку самосвідомості особистості є самоконтроль. Самоконтроль - це усвідомлене, вольове управління своїм психічним життям і поведінкою відповідно з Я-характеристиками, ментальністю, ціннісно-смыслову, потребо-мотиваційною та когнітивною сферами. Здатність до самоконтролю зумовлюється вимогами соціуму до поведінки особистості та передбачає спроможність індивіда як активного суб'єкта усвідомлювати і контролювати ситуацію.

Формою самосвідомості є усвідомлення людиною власної гідності - уявлення про свою цінність як особистості. Підтвердження та утвердження своєї гідності сприяє успішності особистості у взаємодії з іншими людьми. Розуміння людиною власної гідності є одним із способів усвідомлення відповідальності перед собою як особистістю. І від партнерів по взаємодії гідність особистості вимагає поваги до себе, визнання за собою відповідних прав і можливостей. Завдяки почуттю власної гідності людина усвідомлює себе як індивідуальну реальність, самодостатню особистість. Люди з почуттям власної гідності щасливіші, менш невротичні, менш схильні до наркоманії та алкоголізму.

Отже, самосвідомість особистості є важливим чинником становлення та самовдосконалення індивіда у структурі соціальних відносин. Вона є складним психічним процесом, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю себе в численних ситуаціях взаємодії з іншими людьми, осмисленні себе як суб'єкта дій, почуттів, поведінки, позиції в соціумі.

Процес рефлексії поєднує смислову сферу молодшого школяра з його знаннями про себе і про світ. Рефлексивність - одна із властивостей свідомості, можливість виникнення якої в індивіда складається в процесі пізнання світу, оволодіння способами спілкування з іншими людьми, видами діяльності.

Зі вступом дитини до школи її самосвідомість набуває нового рівня, проявляється як внутрішня позиція [9, - с.175]. Учень починає самовизначатись як суб'єкт навчальної та виховної діяльності. У нього формується Я-образ - результат усвідомлення глибинної суті людини, що дає змогу відрізнити себе від інших людей (такої, яка успішно, або неуспішно навчається, яку хвалять чи карають, з якою хочуть або не хочуть товаришувати) [9]. У молодшому шкільному віці значно розширюється сфера соціальних контактів дитини, що неминуче впливає на її первинну Я-концепцію - сукупність настанов щодо себе.

Школа сприяє самостійності учня, його емансипації від впливу батьків, надає йому широкі можливості для вивчення навколишнього світу. Дії школяра порівняно з діями дошкільника, набувають набагато важливішого для нього значення, оскільки він уже змушений сам відповідати за себе. У молодшому шкільному віці вже оцінюють інтелектуальні, соціальні і фізичні можливості дитини. Унаслідок цього школа стає джерелом вражень, на основі яких починається розвиток самооцінки дитини. Тут її досягнення та невдачі набувають офіційного характеру, постійно фіксуються і стають публічними. Це ставить особистість учня перед необхідністю прийняти оцінювання як підхід, який пронизуватиме майбутнє життя.

На думку Л.С. Виготського [3], саме в молодшому шкільному віці починає складатися самооцінка дитини, яка опосередковує її ставлення до себе, інтегрує досвід її діяльності та спілкування з іншими людьми. Це є найважливішою властивістю особистості, що забезпечує контроль за власною діяльністю з точки зору нормативних критеріїв, організацію своєї поведінки відповідно до соціальних норм. Самооцінка відображає не тільки знання учня про результати навчальних досягнень, його уявлення про власні можливості у навчальній діяльності, а й ставлення до себе як до виконавця вимог учителя, батьків, як до носія нових особистісних якостей (старанність, наполегливість, акуратність, кмітливість та ін.). Учні молодших класів передусім усвідомлюють і оцінюють у собі якості, які характеризують їх як школярів, самооцінка дітей особливо залежить від оцінки їхньої діяльності й поведінки дорослими (батьками, вчителями). Школяр ніби дивиться на себе очима дорослого, визнає його авторитет, незаперечно приймає його оцінки. Тому, характеризуючи себе як особистість, учень початкової школи повторює лише те, що чув про себе від дорослих.

Для самооцінки молодшого школяра властиві стійкість і недостатня адекватність [9, - с.176]. Це зумовлене особливістю його самосвідомості, яка полягає в тому, що Я-образ для нього невіддільний від соціально позитивних рис. Учень творить свій образ відповідно до соціальних уявлень про моральні, естетичні та фізичні якості людини. Його емоційно-ціннісне ставлення до себе пов'язане із впевненістю в тому, що він хороший. Переживання та усвідомлення школярем себе як такого, що заслуговує визнання навколишніх, спонукає його до подальшої суспільної активності.

Важливою складовою самосвідомості є рівень домагань. У молодшому шкільному віці він залежить від успіху дитини в навчальній діяльності, а також від стану в системі стосунків з однолітками.

Знання індивідуальних особливостей самооцінки молодших школярів є однією з найважливіших передумов ефективності педагогічного керування їхньою соціально значущою активністю в процесі навчання та виховання. Розвиток емоційно-ціннісного ставлення дитини до себе, результатом якого є певна самооцінка, відбувається через відображення нею реальних зв'язків з навколишнім світом, які існують лише завдяки активності особистості. При цьому важливо врахувати, що самооцінка як структурний компонент Я-образу дитини, певний ступінь її емоційно-ціннісного ставлення до себе є постійно діючим мотиваційним фактором у процесі життєдіяльності особистості. Тому, спрямовуючи активність учня, надаючи їй соціальної значущості, можна впливати не тільки на сферу його свідомості, а досягти гармонізації розвитку молодого особистості.

У процесі формування в учнів початкових класів правильного самоусвідомлення важливо врахувати, що найкраще діти пізнають себе в діяльності, яку виконують. А для правильного розуміння себе, осягнення джерел свого успіху в навчанні їм необхідно навчатися бачити себе з боку. На формування правильного самоусвідомлення впливає також спільна діяльність, що дає змогу відчутти себе учасником суспільно корисної праці, порівнювати результати своїх старань з успіхами інших, усвідомити свій внесок у загальну справу.

У соціально-психологічному аспекті проблему самосвідомості розробляли Ф. Зимбардо, І.С. Кон, Т. Шибутані та інші [4], [5], [10]. Самосвідомість - це усвідомлення людиною себе як особистості: своєї діяльності, стосунків з іншими людьми, власних дій та вчинків, їх мотивів, мети, розумових, моральних, фізичних якостей тощо [10]. До самосвідомості входять три компоненти: пізнавальний, емоційний та вольовий.

Пізнавальний компонент включає самовідчуття, самоаналіз, уявлення про себе, самооцінку тощо. Емоційний компонент - це самопочуття, які характеризують усвідомлювані переживання людини. Під вольовим компонентом самосвідомості розуміють самовладання, саморегуляцію поведінки і діяльності, самодисципліни, самоконтроль, тобто все, що є результатом активності особистості.

У молодшому шкільному віці виникає розщеплення образу Я на ряд форм. За різними підставами звичайно пропонують дві типології форм образу Я. З одного боку, виділяють Я-реальне, Я-очікуване, Я-уявне. З іншого боку, виділяють Я-фізичне, Я-соціальне та Я-духовне. Між цими підструктурами образу Я виникають досить складні взаємини, які можуть приймати характер протиріччя, подолання яких є необхідною умовою особистісного зростання дитини.

Таким чином, треба зазначити, що значну роль у розвитку патріотичної рефлексії відіграє високий рівень патріотичної самосвідомості людини як ідентифікації себе

самої до певної нації, що можливо лише за умов наявності певної ідентифікації: спільність мови, кровна спорідненість з культурою.

Для того, щоб реалізувати мету формування патріотичної рефлексії в дітей молодшого шкільного віку ми повинні чітко бачити сам процес становлення патріотичної самосвідомості дитини та глибоко розуміти процес усвідомлення ними змісту таких ключових понять як "національний", "патріотизм", "націоналізм", "громадянськість" тощо.

Так у розвитку національної свідомості дитини О. Вишневецький [1, с. 252] виділяє щонайменше три етапи, які накладають на цю свідомість помітний відбиток, багачують її зміст.

Перший етап - етнічне усвідомлення – першооснова, коріння патріотизму. Етнізація дитини починається з раннього періоду життя в сім'ї, з маминої колоскової, з бабусиної казки, з участі в народних звичаях та обрядах, із народної пісні, причетності до народної творчості. У ранньому дитинстві формується культ ранньої оселі, сім'ї, предків, рідного села, міста. Фундаментальне значення в процесі етнізації має рідна мова, засвоєнню якої до певного часу не повинні заважати інші мови.

Другий етап - національно-політичне самоусвідомлення – припадає переважно на підлітковий вік і передбачає усвідомлення себе як частини нації, та своєї причетності до неї, як явища політичного, що має чи виборює певне місце серед інших націй. До найважливіших моментів цього етапу національного виховання належать відновлення історичної пам'яті та формування почуття патріотичної гідності.

Третій етап - громадсько-державне самоусвідомлення – передбачає формування правильного розуміння патріотизму й націоналізму, виховання поваги до національно-культурних цінностей інших народів, прищеплення почуття патріотичної, расової, конфесійної толерантності.

Самосвідомість пов'язана зі здатністю до рефлексії, до погляду на себе немовби "збоку". Як об'єкт самопізнання особистість - це людина, якою вона відчуває, спостерігає, почуває себе, якою вона відома собі і якою вона сприймається мислиться, з її точки зору іншими.

Невід'ємною частиною самосвідомості особистості є самооцінка.

З погляду соціальної психології, рефлексія є формою усвідомлення суб'єктом (особою, спільнотою) того, як він сприймається та оцінюється іншими людьми й групами. Це передбачає шість позицій: суб'єкт, який є насправді; суб'єкт, яким він бачить себе; суб'єкт, яким він бачиться іншому, і ті самі три позиції, але з боку іншого суб'єкта. В такому розумінні рефлексія – це процес відображення суб'єктами один одного.

Як зазначила Л.Е.Орбан-Лембрик, рефлексія (лат. reflexio – звернення назад, самопізнання) – усвідомлення індивідом того, як його сприймають і оцінюють інші індивіди або спільності; вид пізнання, у процесі якого суб'єкт стає об'єктом свого спостереження; роздуми, аналіз власного психічного стану [7, - с.138].

Рефлексія починається із зосередження уваги на собі і самооцінки. Саме у молодшому шкільному віці вона набуває великого значення, з'являється як значиме новоутворення віку. За допомогою рефлексії можливо формувати високий рівень патріотичної самосвідомості через світовідчуття і світорозуміння українського народу, усвідомлення необхідності духовного росту.

Самооцінка тісно пов'язана з рефлексією, що розглядається у вітчизняній психології як багатоаспектне і багаторівневе особистісне утворення. Рефлексія як аналіз власної діяльності, своїх вчинків і якостей, які в них проявляються, "обслуговує" становлення самооцінки як здатності суб'єкта аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі формувати відповідні регуляторні системи.

У психологічних дослідженнях самооцінку розглядають у двох значеннях: як процес самооцінювання та як відносно стійке і сформоване уявлення дитини про себе, тобто як продукт багаторазового і різноманітного оцінювання себе. Об'єктом самооцінки можуть бути різноманітні сторони особистості: особливості побудови та перебігу діяльності, її результати, поведінка і взаємини, наявні здібності, інтереси і потреби, особливості характеру, темпераменту, інтелекту тощо.

Однією з суттєвих ознак психічного розвитку дитини молодшого шкільного віку є подальше становлення самосвідомості, патріотичної рефлексії, яке виявляється у диференціації її внутрішньої структури, ускладненні змістовного наповнення та зміни функціональної ролі в процесах регуляції та саморегуляції. На основі аналізу сутності поняття патріотична рефлексія нами запропонована модель її розвитку в молодшому шкільному віці. Вона представлена на рис. 3.1.

У структурі самосвідомості дитини молодшого шкільного віку формуються три провідні компоненти: образ Я, самооцінка та ціннісні орієнтації. Зазначені три компоненти забезпечують рівень сформованості самосвідомості, яка, у свою чергу, є основою для формування та розвитку патріотичної рефлексії.

Тільки наприкінці молодшого шкільного віку в дитини складаються рефлексивні механізми, які забезпечують подальший її розвиток та формування самосвідомості в підлітковому та юнацькому віці.

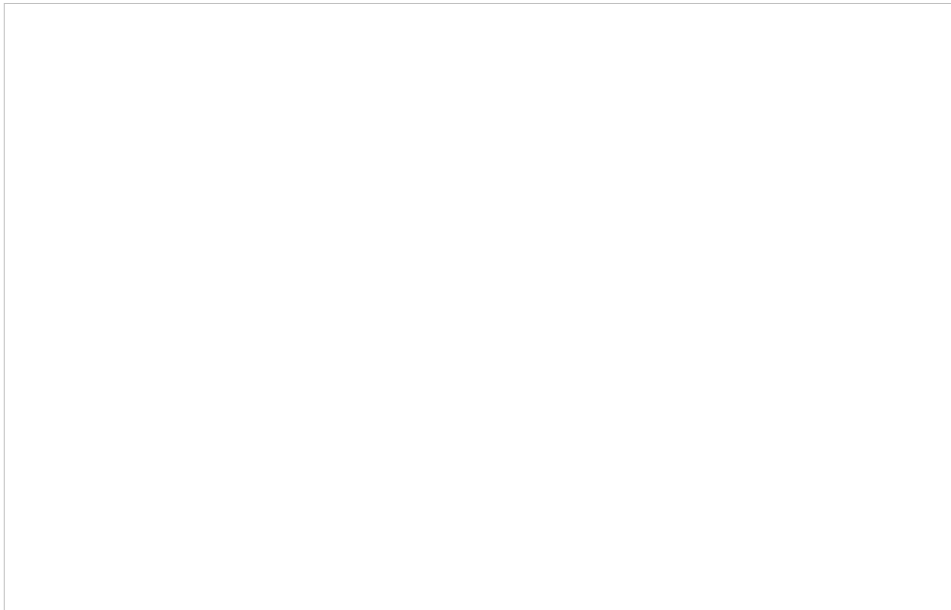

Рис. 3.1. Модель розвитку патріотичної рефлексії особистості молодшого шкільного віку

Структура патріотичної рефлексії представляє собою складний процес самооцінки рівнів розвитку таких компонентів патріотичної самосвідомості як когнітивного, емоційного, поведінкового. Кожен з цих компонентів знаходиться у взаємозв'язку і взаємозумовлене один одного, має свої показники, за якими можна оцінити рівень розвитку. У залежності від віку молодших школярів відбуваються поступові зміни в їхньому розвитку. Вивченням динаміки таких змін планується продовження цієї роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишневецький О. Сучасне українське виховання: педагогічні нариси / О. Вишневецький. – Львів, 1996. – С. 134-178.
2. Выготский Л.С. Проблемы общей психологии / Л.С. Выготский [под ред. В.В.Давыдова]. – М.: Педагогика, 1982. – 504с.
3. Выготский Л.С. Проблемы развития психики / Л.С. Выготский [под ред. А.М.Матюшкина]. – М.: Педагогика, 1983. – 368с.
4. Зимбардо Ф. Застенчивость / Ф. Зимбардо. – М.: Педагогика, 1991. – 234 с.
5. Кон И.С. Ребёнок и общество: историко-этнографическая перспектива / И.С. Кон. – М.: Наука, 1988. – 270с.
6. Михальченко Н.В. Развитие патриотической рефлексии у младшому шкільному віці / Н.В. Михальченко // Вісник Одеського національного ун-тету. – 2003. – Т.8, – Вип. 10. – Серія: Психологія. – С. 80-84.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 448 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 720 с.
9. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навчальний посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 360с.
10. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – М., 1968. – 234 с.

Розкриваються психологічний зміст патріотичної рефлексії особистості . У статті представлена модель патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: патріотична рефлексія особистості, модель патріотичної рефлексії, діти молодшого шкільного віку.

Н.В. Михальченко

ХАРАКТЕРИСТИКА ПАТРИОТИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ ЛИЧНОСТИ КАК ПОКАЗАТЕЛЯ САМОСОЗНАНИЯ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

РЕЗЮМЕ

Раскрывается психологическое содержание патриотической рефлексии младших школьников. В статье представлена модель патриотической рефлексии детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: патриотическая рефлексия личности, модель патриотической рефлексии, дети младшего школьного возраста.

N. V. Myhalchenko

CHARACTERISTICS OF PERSONAL PATRIOTIC REFLECTION AS AN INDICATOR OF SELF-CONSCIOUSNESS OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

SUMMARY

The article reveals psychological contents of personal patriotic reflection. It presents the model of patriotic reflection of primary school children

Keywords: personal patriotic reflection, primary school children, the model of patriotic reflection of primary school children.
